

Minya Károly

A Parti-csapda és a Háy-dráma-szöveg

Stíluszándék és funkciótulajdonítás a szépirodalom nyelvhasználatában a nyelvi norma szempontjából

Az elmúlt századokban a szépirodalom a nyelvi norma alapja volt, példát mutatott, eszményt képviselt. Mára jócskán megváltozott a helyzet, s e kijelentésem semmiképpen nem minősítő, hanem csupán ténymegállapító.

A *Nyelvművelő kézikönyv* (főszerk. Kovalovszky Miklós és Grétsy László, Akadémiai Kiadó, Bp., 1980. 1047.) úgy fogalmaz, hogy „A nyelvhelyességről való vitákban gyakran hivatkoznak az írókra, s a nyelvhasználatukat a közvélemény igen gyakran perdöntőnek szokta elfogadni.” Azonban az író nem lehet minden egyes szavával, még Petőfi és Arany sem, minta. Például Petőfi következő szó szerkezete: „*irántai* nagy előszeretetem”. S a tekintetben sem lehet minta, hogy csaknem kétszáz évvel ezelőtti nyelvhasználati formát képviselnek, s kifejezéseik ma archaizmusoknak tekintendők. Arról nem is beszélve, hogy a művészi hatás kedvéért vagy egyéb okokból is eltérhet a köznyelvi normától, s egyéni, alkalmi szóalkotások is a költészet, széppróza kifejezőeszközei lehetnek, például: „Vadak asszonyai, vadakká *imuljatok* őrijítő, őriült imában” (Babits: *Fortissimo*). A kézikönyv még azt is megemlíti, hogy a szépirodalom nyelve korlátlan mértékben befogadja a tájnyelvi elemeket, idegenszerűségeket, argónyelvi formákat

és a helytelen nyelvi alakulatokat. Az alábbiakban az utóbbi kettőről kívánok részletesebben szólni.

Az argószerű elemek gyakran trágár kifejezések is egyben. Az első „fecske” Fejes Endre *Rozsdatemetője* volt, amelynek a nyelvi megformálásáról szállóigészerűen terjedte el: a *Rozsdatemető* stílusa – a stílus rozsdatemetője. Ezután következett Spiró György *Csirkefej* című darabja, amelyet eleinte színházban látva és hallgatva a nézők többsége szégyellte magát, s lapítva a mellette ülőre nézett: mi a teendő, mivel oly sokszor elhangzott kötő- és töltelékszóként az a *b* betűvel kezdődő, fajfenntartásra felszólító, tárgyias ragozású igekötős ige. Napjainkban pedig ilyen a kortárs drámák egy része, például Háy János: *A Herner Ferike faterja* című istendráamája. Íme, ebből egy részlet:

BANDA Kurva kemény ez a kő.

KREKÁCS Kőkemény.

BANDA Hogyhogy kőkemény?

KREKÁCS Mert kő, azért.

HERDA Pesten, b..meg, (*Köp*) nem kell az árkot kaparni, akkor is megvan a segély.

BANDA Pesten más. De ott meg akkora zaj van, hogy azt is munka elviselni.

HERDA Mi az hogy hallod? Az munka?

BANDA Az. Teljesen leszív. Mint a csá-
kányozás. Olyan helyen laknak, ér-
ted, hogy még éjjel is zúg a fejük.
Mintha az agyukban járna a metró.
Megy át az agyukon a vaskerek, az-
tán egy perc csend, utána megint.
Szarrá mennek az idegeik, érted,
reggel már nincs is nekik.

HERDA Fú b..meg, (*Fejéhez kap*) most
elképzelted, hogy végigmegy az
agyamon a metró, az istenit, ös-
szeszarnám magam, az biztos.

KREKÁCS Meg kurva sokan is vannak.

BANDA Az, tele van velük a város.

HERDA Hogy a fa..ba bírnak olyan so-
kan lenni egyszerre.

Kétségtelen, az árkot tisztító köz-
munkásokról szóló drámában a nyelv-
használat a helyzet- és jellemábrázó-
lásra szolgál. Ugyanakkor az is igaz,
amit az egyik dramaturg, Radnóti Zsu-
zsa fogalmazott meg: hosszú ideje
tartó drámaírói divat a hétköznapi
pongyola, lepusztult, rontott nyelveze-
tének a színpadi felhasználása.

Nem feltétlen minősítésképpen,
hanem ténymegállapításként két dol-
got szükséges mindehhez hozzátenni.
Az egyik a kommunikációs színtér
figyelembevétele. Nagyon egyszerűen
azt mondhatjuk, hogy vannak nyilván-
os és magán közlési helyzetek. Ez
nemcsak a feladó, tehát a beszélő
szempontjából igaz, hanem a befoga-
dó, hallgató szempontjából is. Ugyan-
is más, ha egy ilyen kortárs magyar
drámát magányosan olvasgatunk, s
más az egyén megítélése akkor (vagy
legalábbis befolyásolja azt), ha szí-
nháznéző közösség tagjaként. Másrészt
úgy vélem, ma a színházak látoga-
tóközönsége klasszicista ízlésű, arra
szocializálódott, hogy a színháznak
szórakoztatnia és mintát, értéket kell
nyújtania. Inkább a széppel, a jóval,
a bájossal, a kedvessel, a felemelővel

akar találkozni – a nagyszínpadon.
A kisebb terű, szűkebb közönség-
hez szóló stúdió-előadások lehetnek a
színterei különféle kísérleteknek.

A színház folyóirat 2006. júliu-
si számában írásokat, véleményeket
közölt *Trágárság a kortárs magyar
drámában* címmel. Kiss Csaba *Miért
épp?* című írásában mindenekelőtt
vázolja a fennálló ellentétet. Az író úgy
érzi, hogy abban a világban, ahol azok
a bizonyos fajfenntartásra utaló igék
(az eufemizmus tőlem) csak úgy röp-
ködnek a televízió főműsoridejében,
akkor miért ne lehetne joga az írónak
a valóságot a maga pucér formájában
ábrázolni. A másik oldalon viszont a
közönség ilyenkor úgy érzi, hogy joga
van megbotránkozni, dübögő léptek-
kel elhagyni a színháztermet, általá-
ban felháborodni. Kibékíthetetlennek
tűnő ellentét.

Kiss Csaba többek között a kö-
vetkező funkcióit sorolja fel a trágár-
ságnak: 1. Indulati vagy emocionális
trágárság, amikor valamilyen váratlan
dolog, fájdalom, hirtelen felháborodás
váltja ki azt. 2. Szokásbeli vagy szocio-
trágárság, amikor ezek a kifejezések
egy ember nyelvezetének természe-
tes, öntudatlan, jellemző része, pl.
Spirónak a már említett *Csirkefejében*.
Ezekben az esetekben a fajfenntartás-
ra felszólító igéknek nincs is konkrét
jelentésük. (Szófajtani szempontból
nem igék, hanem nyomatékosítást ki-
fejező partikulák.) 3. A tényleges, „de
facto” trágárság, amikor a szavakat a
valódi jelentésük szerint használják.
Ez ingerli, dühíti legjobban a nézőket
Kiss Csaba szerint.

A legnagyobb kérdés számomra
az, hogy a nézők funkciótulajdonítása
milyen fokban történik meg. Nyilván
különbséget kell tenni a néző és néző
között, tehát középiskolás, középkorú
értelmiségi, nyugdíjas stb. Ennek a

felmérése lehet egy elkövetkező feladat.

Tolcsvai Nagy Gábor részben megerősíti az eddig leírtakat, *A nyelvi norma* című könyvében (Akadémiai Kiadó, Bp., 1998. 64–5.) a következőképpen fogalmaz: „Az akadémiai nyelvten, annak utódai és az Értelmező szótár ezt (ti. a preskriptivitást is elfogadó nyelvtenok irodalomértelmezését), azzal demonstrálta, hogy lehetőleg valamennyi példáját a magyar irodalmi klasszikusok szövegéből gyűjtötte.” Tolcsvai úgy véli, a magyar nyelv művelés meglehetősen határozottsággal kívánta meg a sztenderdet a szépirodalmi művektől. Ugyanakkor „A stabilizálódott sztenderden belüli árnyalás a szépirodalom feladata és lehetősége, s megengedhető sztenderden kívüli nyelvváltozatok alkalmazása is, egyes szereplők beszédében, a hitelesebb ábrázolás érdekében, »kellő mértékkel«.” (A „kellő mérték” határának megvonása egyénenként változó, valamint a szociokulturális háttértől függ. Csak egyetlen példa: Nyíregyházán a Vidor Fesztivál keretében tartott előadást az egyik fővárosi színház. A nézők egy részét annyira felháborította az előadás trágár nyelvhasználata, hogy másnap ezt elpanaszolták a jegyirodában.)

A szépirodalmi nyelvhasználat és nyelvi norma viszonylatában a trágárságon kívül a szándékos nyelvhelyességi és helyesírási hibákat kell megemlíteni. Erre kitűnő példa Parti Nagy Lajos: *Sárbogárdi Jolán: A test angyala* című giccsregénye.

Ez a kisregény sajátos stílusú szépirodalmi mű. Úgy is mondhatnánk, hogy a műnek csak stílusa van, cselekménye nincs, hiszen mindössze arról szól, hogy két fiatal halvány konfliktusokat legyőzve hogyan talál egymásra. A szerző egy fiktív személy,

Sárbogárdi Jolán nevében írja meg bárgyú szerelmes történetét, ponyvaregények paródiáját. Bornírtságát elsősorban a szándékos nyelvhelyességi és helyesírási hibákkal, valamint a hiperkorrekt formákkal éri el.

Hasonlítható a regény Csokonai Lili: *Tizenkét hattyúk* című alkotásához, bár abban az esetben a szerző, Esterházy Péter egy ideig titokban tartotta szerzőségét. Egy darabig Parti Nagy Lajos is élt ezzel a „próteuszi alakoskodással”, azonban – saját bevallása szerint – villámgyorsan lebukott vele.

Tolcsvai Nagy szerint „az irodalmi szöveg igen összetett stíluszerkezetet tesz fölismerhetővé, vagyis az olvasói stílustulajdonítás a maga összetettségében nem egyszerű stílusjelölés. Miképp minden irodalmi szöveg esetében az elvárásnorma itt is a befogadó nyelvi tudásán túl irodalmi ismereteitől, az adott szerzőről való korábbi befogadásélményeitől, s attól függ, elsőre vagy többedszerre olvassa az adott szöveget” (Tolcsvai Nagy 1996: 170). *A test angyala* stílusát az olvasói stílustulajdonítással nyeri el. A nyelvi norma folyamatos megsértése miatt a nyelvi érzékenységen alapuló heurisztikus felismerés, a szándékolt hibák nevetségessé válása adja a mű élvezetét, akár többedszerre is. Ha nincs meg az olvasóban ez a nyelvi tudás, fogékonyság, akkor egyszerűen azt hiszi, hogy ez egy kifejezetten rossz írás, szerelemtől és ármánytól csöpögő Harlekin-füzetek és szappanoperák gyenge utánzata.

A mű mint a szándékos nyelvhelyességi és helyesírási hibák tárháza, olyan, mint az állatorvosi ló. Úgy senki nem beszél, ahogy Margittay Edina, a mű főszereplője. A regényben a sznob modorosság véglegesítése történik. Műveltnek látszani akaró emberekre jellemző, azonban a látszatot elárulják

a folyamatos nyelvi hibák. A felső tízezerhez akarnak tartozni, erre utal a nevek ipszilonosítása és doktorosítása.

„Margittay Edina még soha nem volt egymáséi.

Dacára ezen a verőfényes, kora őszi reggelen kisportolt léptekkel haladt el az épületek övezte Váci utcán, melyen szerette a meg-megisméltlódó metró és autó túlkölést nagyon, a felhangzó arab's és székely nyelvet, valamint az Air-kondicionálások hűvösében ejtőző Romániai Nénikék tarka forgatagát. Kedvenc utcája volt!”

Nagyban múlik a mű értelmezése és stílustulajdonítása a befogadó nyelvi kompetenciáján, érzékenységén, az efféle humorra való hajlandóságán. „Nyilvánvaló, hogy a nyelvi normát hiányosan vagy bizonytalanul ismerőnek csapdát állíthat a stílusesszöveggel használt nyelvhelyességi hiba. Nyelvi tényként (akár saját nyelvhasználatát igazolásaként) értelmezheti a stílus-elemet; azaz sem nyelvi hibát, sem sajátos stílusesszöveget nem ismer fel benne” (Pusztai Ferenc: *Minta és érték nyelvhasználatunkban*. Magyar Nyelvőr, 1993. 405).

Legalább háromféle befogadói attitűdöt feltételezhetünk: 1. Az olvasó nem érti a művet, egyszerűen félreteszi, nem olvassa tovább. Közömbösen, érdektelenül viszonyul hozzá, mint ahogy ez már előfordult más művek esetében is, de nem a nyelvezete, hanem a tartalma miatt. 2. Felháborodik azon, hogy megjelent egy olyan szépirodalmi mű, amely tele van hibával. A stílusszándékot, amely a jellemábrázolás fő eszközét jelenti, abszolút nem érti az ilyen olvasó. 3. Nagy élvezettel olvassa, mert lenyűgözi, és „vevő” az effajta nyelvi leleményre.

Az alábbiakban nézzünk néhány konkrétan megjelenő hibát!

Nagybetűsítés. Napjainkban is tipikus helyesírási hiba, hogy a kis kezdőbetűvel írandó szavakat nagy kezdőbetűvel írják. Elsősorban az ünnepek, rendezvények, események írásakor fordul elő, akár szubjektív helyesírásnak is nevezhetjük, hiszen a hiba oka az, hogy a szót leíró igen szoros érzelmi töltéssel viszonyul az általa rendezett eseményhez. A regényben is az érzelem a fő ok, még pontosabban az áhítatos pátoz jelölője, elsősorban az „ájulásig” tisztelt személyek megnevezésekor: *Magyar Költő, Romániai Nénikék, Dr., Házi-orvosok, Bizalmasának, Barátja, Érzékekben*. Időnként ez a hiba társul az egyébként egybeírandó szó különírásával: *Házasság Kötő (terem), Wolks Wagen, Busza*.

A szólások helytelen használata. A Parti Nagy-műben ez gyakran társul a szerkezetkeveredéssel, és az eufémia, „a nagyon szépen mondani akarás” következménye. A benne rejlő stílustörés jellemzője, hogy leggyakrabban a hivatalos és fennkölt elegyedik egymással.

„... a Vadász-terem (sic!) olyan kapú (sic!), ahonnan csak ásó, kapa, nagyharang által bírunk majd kijönni.” (Ásó, kapa, nagyharang válaszon el! A vadászterem házasságkötő terem.)

„Étvágya, mint a szög, visszatért.” (Olyan éhes volt / olyan volt az étvágya, hogy a vasszöveget is megette volna.)

„Dénes arca alól kiszaladt a »talaj«. Fehér lett, mint a fal.” (Dénes lába alól kiszaladt a talaj. Kiszaladt arcából a vér.)

Képzavar. A képes kifejezések a stílus szemléletességét hivatottak szolgálni, viszont a komikum forrásá-

vá válnak, ha kapcsolatuk megszakad a valósággal, és zavaros, össze nem illő, elvont és konkrét elemekből állnak össze. A *test angyalában* elsősorban úgy jön létre, hogy a szerző elkezd egy képet kibontani, majd egy oda nem illő másik képpel vagy fordulattal fejezi be. Ez különösen jó eszköze a hiperkorrekciónak, hiszen a dilettáns lányregényszerző az érzelmek magas fokára kíván hágni (stílusosan szólva), s ennek legjobb eszköze a képet képre halmozó, látszólag szenvedélyes, álszentimentális fogalmazásmód.

„Révbe ért az életem, melynek folyója oly medrére talált, ami házassággal fog végződni.”

„Kusza gondolatai egymás sarkát taposták, mint az őszi fellegek...”

„Edina úgy hánykódott zavaros álmai tengerén, mint egy törékeny sajka, melynek pizsamája hol hideg, hol meleg volt számára...”

Stílustörés. Az előző csoport hangulatával ellentétben éppen a túlzottan tárgyilagos, hivatalos stílus okozza a műben a stílustörést, s lesz ellentéte az érzelgős előadásmódnak. A kettő kontrasztja nagyobb hatást ér el, ugyanakkor ez a tudálékos, pontosnak, precíznek tűnő, nehézkes, bonyolult és nyakatekert hivatali zsargon a szándékoltság jegyében eltorzulva, mesterkélten utánozva jelentkezik a műben valódi hiperkorrekciós formában.

„Köszönöm, anyukám, szíves hozzáállásod, még ha tanácsod nem is érint.”

„Csak Edina dobogó szíve és a szagelszívó berendezés behallatszása a konyhából verte fel a szanatórium csendjét...”

„A gondolatok vadul cikázni kezdek elméjében, mint molekulák az atommag körül.”

„...csókok garmadája hagyta el ajkukat...”

Intertextualitás. A szövegeköziség ismert fogása a szépirodalmi műveknek, azaz valamely költő, író gondolatainak beépítése a saját műbe. A Parti Nagy-műben közismert, időnként szállóigészerű idézetek fordulnak elő meglehetősen eltorzítva vagy csak allúziószerű utalás formájában. A műveltség látszatát és az álfennköltséget árasztó mondatok ugyancsak a beszélő (író) hiperkorrekciós magatartásáról árulkodnak. (Időnként idézőjelezéssel ki is emeli ezt a részt az író.) A szereplők, elsősorban Margittay Edina, az idézetek gyakori alkalmazásával megpróbálnak változatosan, tartalmasan beszélgetni, a triviális társalgást akarják elkerülni, de nevetségessé válnak.

„Ugyan, Én nem lógok a mesék tetején, Macikám!” (József Attila)

„Ne csalfa vak reménykedj!” (Csonkai Vitéz Mihály)

„...úgy vártam reád a rendkívül hűvös teraszon, mint testnek a kenyér!” (Shakespeare)

„...de a tett »halála« a tétlenség.” (Madách Imre)

„...de a szó már elszállt, és nem lehetett semmissé tenni röptét a nehéz kőnek.”

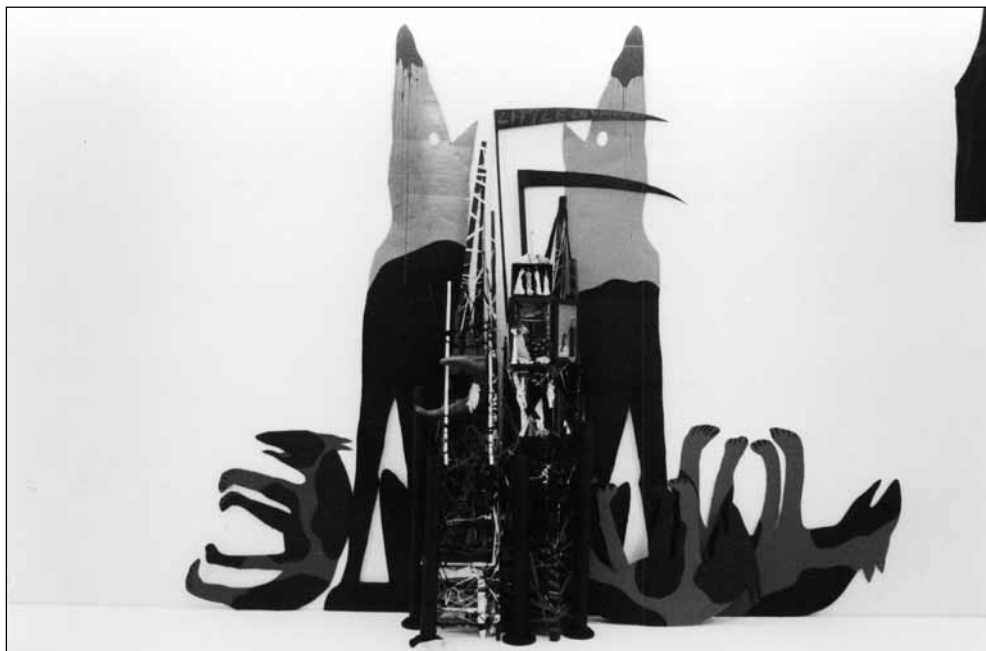
Végezetül összegezzük a szépirodalmi nyelv és a nyelvi norma viszonyát a megjelent szakirodalmi források alapján!

Villó Ildikó szerint „A szépirodalomnak és a szépirodalom nyelvének olyan speciális a funkciója, hogy a nyelvi norma szerepére aligha alkalmas” (Villó Ildikó: *A nyelvi norma meghatározásáról*. In: Kemény Gábor [szerk.]: *Normatudat – nyelvi norma*. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, 1992.)

Tolcsvai szerint „...erősen kérdéses, hogy nyelvi szempontból mit is kell számon kérni (reálisabban: vizsgálni) a mai magyar prózán a nyelvi norma és a nyelvi eszmény ügyében. A jelek szerint az irodalom kettészakadása a leírt nyelvi normához és eszményhez való viszonya alapján továbbra is fennáll – még ha nem is tragikus ez a kettősség. Egyrészt létezik – természetesen merev határok nélkül – a normakövető írás.” „A másik – s ma mind határozottabban jelentkező – írói normafelfogás az író és a mű nyelvi autonómiáját hirdeti. Ez a felfogás számba veszi az összes szóba jöhető nyelvváltozatot. ... Nem szabadosságról van szó itt, hanem a hiteles közlés végső igényéről s így a nyelv lehetőségével és határaival való szembesülésről.” „A hagyományos norma- és eszményfelfogással tehát az irodalomnak

csak egy részét lehet megközelíteni, ezért az alapfogalmak átértelmezésére van szükség” (1992: 45–7).

Pusztai Ferenc szerint napjaink írásbeliségében, mindenekelőtt szépirodalmi stílusában a normától való eltérés nemegyszer már-már elrugaszkodásig jutott, olykor a norma tagadásáig. „Ebben a helyzetben kérdésként mered elénk: a normától s az alapjául szolgáló nyelvszokástól való ekkora feszítávu távolsága az írói nyelvnek nem lazít-e kockázatosan sokat az írók és a nyelvi norma eddigi kapcsolatán? Fenntartás vagy szorongás nélkül mondhatjuk-e továbbra is, hogy ők »mentheti k át korunkra a magyar nyelv legjobb hagyományait, ők szilárdíthatják meg vonzó példájukkal a mai igényes nyelvhasználatot, s ők mutathatják meg a nyelv további fejlődésének útját«.”

„SIVATAGI HOMOKOZÓ”

INSTALLÁCIÓRÉSZLET, LUDWIG MÚZEUM, BP., 1992